

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

ЦАРУК Г. Ю.

УДК 332:504

Царук Г. Ю. Фінансові аспекти державної екологічної політики в контексті природоохоронної діяльності гірничо-збагачувальних підприємств

Розглянуто основні фактори забруднення навколишнього природного середовища підприємствами гірничо-видобувної промисловості. Проведено аналіз доходів державного бюджету від зборів за користування природними ресурсами та витрат на охорону навколишнього природного середовища. Вивчено особливості природоохоронної діяльності гірничо-збагачувальних підприємств України.

Ключові слова: забруднення навколишнього природного середовища, гірничо-видобувна промисловість, державний бюджет, гірничо-збагачувальні підприємства.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 7.

Царук Ганна Юрїївна – аспірантка, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Володимирська, 64, Київ, 01601, Україна)

E-mail: tsaruk@ua.fm

УДК 332:504

Царук А. Ю. Финансовые аспекты государственной экологической политики в контексте природоохранной деятельности горно-обогатительных комбинатов

Рассмотрены основные факторы загрязнения окружающей среды предприятиями горно-обогатительной промышленности. Проведен анализ доходов государственного бюджета от сборов за пользование природными ресурсами и расходов на охрану окружающей среды. Изучены особенности природоохранной деятельности горно-обогатительных предприятий Украины.

Ключевые слова: загрязнение окружающей среды, горнодобывающая промышленность, государственный бюджет, горно-обогатительные предприятия.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 7.

Царук Анна Юрьевна – аспірантка, Киевский национальный университет им. Т. Шевченко (ул. Владимирская, 64, Киев, 01601, Украина)

E-mail: tsaruk@ua.fm

UDC 332:504

Tsaruk A. Y. Government Financing of Environmental Actions in Context Ecological Activities of Mining Plants

Main nature pollution factors of mining plants were considered. Analyses of state budget revenues by natural resources extraction and budget expenses on environment were carried out. The features of environmental management of mining and processing enterprises of Ukraine were studied.

Key words: nature pollution, mining industry, state budget, mining plants.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 7.

Tsaruk Anna Yu. – Postgraduate Student, Kyiv National University named after T. Shevchenko (vul. Volodymyrska, 64, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: tsaruk@ua.fm

Основним детермінантом у взаємовідносинах суспільства і природи все частіше стає людина, яка щоразу більше звільняється від пригнічення з боку природного середовища. Це ще передбачали вітчизняні вчені у минулому столітті: «Природа – завжди обмежує коло можливого для людини, але коло це стає ширшим. Ланцюг, який зв'язує суспільство з природою, ніколи не розривається, але ланцюг цей подовжується, і суспільний ланцюг стає вільнішим у тому розумінні, що коло все більше визначається своїми власними, внутрішніми, а не зовнішніми, побічними, матеріальними силами» [1].

Одним із головних видів економічної діяльності, технологічно тісно пов'язаним із впливом людини на довкілля для забезпечення її потреб у сировинних і енергетичних ресурсах, є гірничо-видобувна промисловість. Елементи природи, які можуть бути залучені або використовуються у господарській діяльності, узагальнюються поняттям природних ресурсів. Стрімке зростання обсягів їх споживання супроводжується не лише зміною кількісних масштабів антропогенної взаємодії, але і появою нових чинників, вплив яких на природу стає домінуючим.

Теоретико-методологічні засади природоохоронної діяльності достатньо глибоко вивчені вітчизняними та іноземними ученими. Природоохоронній діяльності гірничо-збагачувальних підприємств Криворізького басейну присвячені роботи К. І. Кучерова [2], зокрема в контексті екологічної безпеки функціонування цих підприємств. Екологічна ефективність екологізації діяльності гірничо-видобувних підприємств досліджувалася Л. В. Тимошенко [3], а формування ефективної системи екологічного менеджменту Г. І. Купаловою та В. Д. Базилевичем [4]. Проте недостатньо дослідженими залишаються питання оцінки надходжень від гірничо-видобувних підприємств до державного бюджету та витрат на охорону довкілля з урахуванням екологізації виробничих процесів та підвищення їх ефективності.

Мета дослідження полягає у висвітленні основних теоретико-методологічних і практичних питань стосовно фінансових аспектів аналізу економіко-екологічної ефективності функціонування гірничо-видобувної промисловості України. У свою чергу це потребувало:

- ✦ проведення порівняльного аналізу доходів державного бюджету від зборів за користування природними ресурсами та витрат на охорону довкілля;

- ✦ виявлення особливостей природоохоронної діяльності гірничо-збагачувальних підприємств України;
- ✦ розгляд актуальних питань щодо оцінки соціально-економічної ефективності гірничо-видобувної галузі економіки України.

У результаті дослідження встановлено, що законодавство України містить низку спеціальних норм, які регламентують обсяг витрат держави на реалізацію різноманітних соціальних програм. Розуміючи, що оптимальний обсяг витрат бюджету не може перевищувати 30% ВВП, вказані програми виконати проблематично через брак коштів навіть на такі напрями, як державне управління, інновації, інвестиції та екологія. В умовах обмеженості коштів державного бюджету необхідно визначити систему пріоритетів та цілей бюджетної політики з урахуванням визначених довгострокових стратегічних пріоритетів сталого розвитку, основними мірками яких є якість і тривалість людського життя.

Проаналізувавши структури витратків Державного бюджету України за останні 10 років, можна помітити певні зрушення (табл. 1).

роки, була більше, ніж удвічі менша порівняно з видатками на громадський порядок та судочинство (9,9%).

Основними джерелами наповнення державного бюджету в частині стягнення зборів за спеціальне використання природних ресурсів є:

- 1) плата за спеціальне використання лісових ресурсів;
- 2) плата за спеціальне використання водних ресурсів;
- 3) плата за спеціальне використання надр при видобутку корисних копалин.

Зазначені збори і платежі за останні 10 років у структурі доходів державного бюджету займали неосновне місце і становили 1 – 1,5% від загальної суми його доходів.

Левову частку в «екологічних» зборах в Україні складає рентна плата за видобування нафти, природного газу і газового конденсату. Платниками рентної плати є суб'єкти господарювання, які здійснюють видобуток вуглеводневої сировини на підставі спеціальних дозволів на користування надрами, отриманих в установленому законодавством порядку. У середньому вона

Таблиця 1

Динаміка структури витратків Державного бюджету України за функціональною класифікацією, %

Код бюджетної класифікації	Показник	2002 р.	2006 р.	2011 р.	2011 р. до (+, – проц. пунктів):	
					2002 р.	2006 р.
0100	Загальнодержавні функції	15,50	10,33	11,99	-3,51	1,66
0200	Оборона	7,98	4,67	3,97	-4,01	-0,70
0300	Громадський порядок, безпека та судова влада	10,55	9,18	9,72	-0,83	0,54
0400	Економічна діяльність	12,59	14,90	13,43	0,84%	-1,47
0500	Охорона навколишнього природного середовища	1,19	0,95	0,90	-0,29	-0,05
0600	Житлово-комунальне господарство	0,12	0,13	0,10	-0,02	-0,03
0700	Охорона здоров'я	3,57	2,99	3,07	-0,50	0,08
0800	Духовний та фізичний розвиток	0,96	1,01	1,15	0,19	0,14
0900	Освіта	11,25	8,84	8,17	-3,09	-0,67
1000	Соціальний захист та соціальне забезпечення	16,41	22,09	19,05	2,65	-3,03
	Разом	80,11	75,09	71,55	2,23	1,08
	Міжбюджетні трансферти	19,89	24,91	28,45	8,56	3,54
	Усього видатків	100,00	100,00	100,00	x	x

* Розраховано автором за даними [5].

З табл. 1 видно, що у 2011 р. порівняно з 2002 р. суттєвих змін зазнали лише декілька показників структури витратків бюджету – міжбюджетні трансферти, частка яких зросла з 20 до 24 відсотків; видатки на оборону, які зменшились у два рази (відповідно з 8 до 4 відсотків); фінансування соціальних витрат зросло з 16 до 19 відсотків, решта складових витрат бюджету залишились відносно постійними.

На жаль, питома вага сукупних витрат на охорону довкілля, культуру та фізкультуру (4,6%) за вищевказані

приносьть державному бюджету 5% доходів, що, приміром, у 2011 р. становило 16,8 млрд грн.

У цілому, частка доходів державного бюджету від використання природних ресурсів і корисних копалин складає приблизно 6% від загальної суми його доходів. Проте, навіть за таких умов, витрати державного бюджету на охорону довкілля майже відповідають по величині доходам від збору за використання природних ресурсів. за 2002 – 2011 рр. відношення витрат на охорону навколишнього середовища до обсягу доходів від

збору за використання природних ресурсів становило у 2002 р. 12,1%, а у 2011 р. – 63,4%. З урахуванням доходів від рентної плати за видобування вуглеводнів середнє значення показника відношення витрат на охорону навколишнього середовища до сукупних доходів бюджету від використання природних ресурсів, видобування та транспортування нафти і газу за аналогічних період становило у 2002 р. 17,1%, а у 2011 р. – 16,1% (рис. 1).

логізації виробництва має стати важливою складовою роботи менеджменту підприємства державної природоохоронної політики. Розглянемо основні заходи на підприємствах галузі.

Витрати на природоохоронні заходи слід розділити на такі групи:

- ✦ зниження або повне відвернення викидів шкідливих речовин;

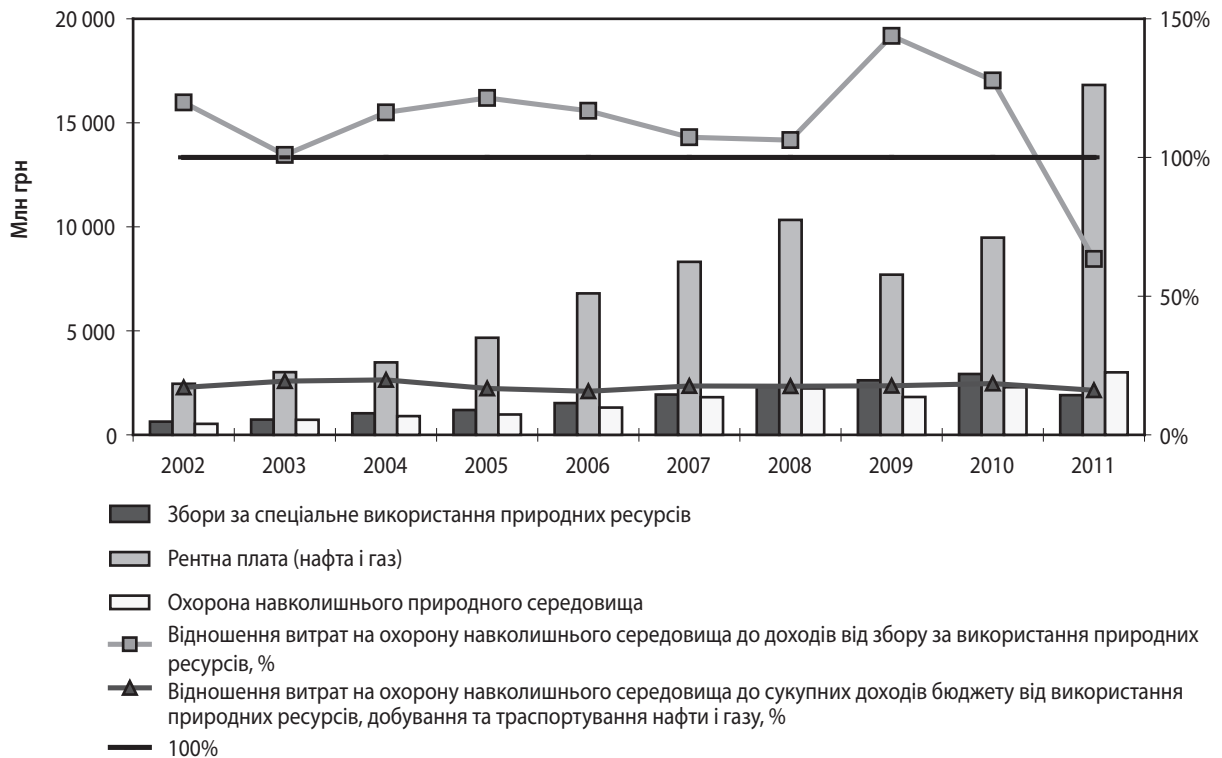

Рис. 1. Динаміка співвідношення доходів державного бюджету від використання природних ресурсів і витрат на охорону навколишнього середовища, %.

* Складено автором за даними [5].

Таким чином, на загальнодержавному рівні фінансування заходів з охорони навколишнього середовища займає чи не останнє місце серед інших напрямів державних витрат, а плата за використання природних ресурсів також не є основним джерелом поповнення державної казни.

Одним із основних забруднювачів природного середовища в Україні, а також провідних галузей промисловості є металургійні та гірничорудні підприємства. Основні сировинні потужності по видобуванню залізної руди розміщені у Криворізькому залізрудному басейні. Видобувати руду тут почали з 1881 р., основний спосіб видобутку був відкритий. Внаслідок цього природному середовищу краю було завдано величезної шкоди. Викиди гігантів важкої промисловості, техногенний, насичений важкими пил з кар’єрних відвалів і висохлих хвостосховищ (сховища відходів видобування руди), засолення річок – це далеко не повний перелік чинників, які погіршують якість життя людей (табл. 2).

Враховуючи важливість гірничорудного виробництва для економіки, а також суттєве навантаження на природне середовище, питання підвищення рівня еко-

- ✦ ліквідація негативних антропогенних наслідків і нераціонального природокористування;
- ✦ будівництво пунктів контролю за станом довкілля;
- ✦ об’єктів природоохоронного призначення, створення природоохоронної індустрії, очисних споруд;
- ✦ збереження акустичного середовища;
- ✦ попередження забруднення довкілля і подолання наслідків цього впливу;
- ✦ попередження шкідливого впливу відходів на довкілля, їх поховання і знищення, включаючи витрати на відчуження земель.

Система заходів з охорони довкілля розроблена і реалізується на Центральному гірничо-збагачувальному комбінаті «Оазис» (м. Кривий Ріг), зокрема, це програма озеленення території комбінату, де в 2004 р. було висаджено майже 500 дерев, більше 150 кущів тощо. Зараз територія комбінату нагадує не промислову зону, а лісопарк для відпочинку працівників — дерева, підстрижені під пальми, квіти, зелені газони [7].

Реалізуються екологічні заходи і на інших гірничо-збагачувальних комбінатах (ГЗК). На Північному ГЗК,

(м. Кривий Ріг) протягом останніх років впроваджується сучасна екологічна політика у сфері охорони навколишнього середовища. Керівництво комбінату визначило першочергові екологічні завдання, завдяки чому проведено сертифікацію на відповідність міжнародному стандарту ISO-14001, а пізніше – державному екологічному стандарту ДСТУ-14001.

моніт і Емоніт, а також сучасних систем ініціювання). Для охорони водного басейну здійснюється розширення (реконструкція) хвостового господарства й системи оборотного водопостачання комбінату. Для закріплення пісків шламосховища на підприємстві застосовується система зрошення поверхонь хвостосховища, що розпиляє розчин природного бішофіту. Застосування цієї

Таблиця 2

Фактори та наслідки впливу гірничого виробництва на природне середовище України

Елемент біосфери	Фактор впливу	Наслідок впливу
Підземні води	Осушення родовищ, скидання стічних вод	Зменшення запасів підземних вод, порушення гідрогеологічного та гідрологічного режимів водного басейну
Поверхневі води	Осушення і перенесення поверхневих водойм і водотоків, скидання стічних і дренажних вод, водозабір для технічних і побутових потреб підприємств	Забруднення водного басейну стічними і дренажними водами. Погіршення якості води внаслідок несприятливих змін гідрохімічних і біологічних режимів поверхневих і підземних вод
Повітряний басейн	Організовані і неорганізовані викиди в атмосферу пилу і газів	Забруднення (запилення і загазування) атмосфери
Ґрунт	Проведення гірничих виробок, спорудження відвалів, гідровідвалів, хвостоводосховищ. Будівництво промислових і цивільних будинків і споруд. Прокладка доріг та інших видів комунікацій	Деформація земної поверхні. Порушення ґрунтового покриву. Скорочення площ продуктивних угідь різного призначення. Погіршення якості ґрунтів. Зміна вигляду території. Зміна стану ґрунтових і поверхневих вод. Осадження пилу та хімічних сполук внаслідок викидів в атмосферу. Ерозійні процеси
Флора і фауна	Промислове та цивільне будівництво. Вирубка лісів. Порушення ґрунтового покриву. Зміна стану ґрунтових і поверхневих вод. Запилення і загазування атмосфери. Виробничі та побутові шуми	Погіршення умов проживання лісової, степової, водної флори і фауни. Міграція та скорочення чисельності диких тварин. Пригнічення і скорочення видів дикорослих рослин. Зниження врожайності сільськогосподарських культур. Зниження продуктивності тваринництва, рибного і лісового господарства
Надра	Проведення гірничих робіт. Видобування корисних копалин. Осушення родовища. Обводнення ділянок родовища. Загоряння корисних копалин і пустих порід. Поховання шкідливих речовин і відходів виробництва. Скидання стічних вод	Зміна напружено-деформованого стану масиву гірських порід. Зниження якості корисних копалин та промислової цінності родовищ. Забруднення надр. Розвиток карстових процесів. Втрата корисних копалин

* Складено автором за матеріалами [6].

Проведена сертифікація дозволила впровадити систему екологічного менеджменту, розробити стратегію, визначити тактичні завдання зниження негативного впливу виробництва на довкілля. У рамках інвестиційної програми на комбінаті реконструйоване газоочисне обладнання (електрофільтри) в цеху виробництва окатишів, що сприяло поліпшенню якісного стану атмосферного повітря. У рамках цих реконструкцій проведена також повна заміна механічного та електротехнічного обладнання електрофільтрів. У 2010 р. впроваджена унікальна технологія газоочистки шведської фірми «Альстом». Для підтримки рівня води у хвостосховищі на проектній позначці введена перша черга водоскидного пристрою, що дозволило тримати сухі пляжі хвостосховища у зволоженому стані.

При проведенні масових вибухів у кар'єрах застосовуються природоохоронні заходи, спрямовані на зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферу (внутрішня і зовнішня гідрозабійки, зменшення зарядів по контуру, застосування вибухових речовин типу Гра-

технології дозволяє знизити техногенне навантаження підприємства на навколишнє середовище, а також зменшити викиди пилу в атмосферу на 350 тонн на рік.

На Північному ГЗК, як і на Центральному ГЗК, теж декілька років реалізовується екологічна програма «Оазис», що передбачає масштабне озеленення території комбінату. Ця програма розроблена спільно з фахівцями Криворізького ботанічного саду.

Отже, питання оцінки доходів держави від гірничовидобувної промисловості та витрат на охорону навколишнього середовища з урахуванням фактора екологізації виробничих процесів залишається недостатньо вивченими як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Природоохоронні заходи гірничозбагачувальних підприємств часто носять несистемний характер без необхідної ефективної науково обґрунтованої державної політики недопущення чи усунення завданої шкоди та відновлення довкілля.

Аналіз показників виконання Державного бюджету України за 2002 – 2011 рр. показав, що фінансування

заходів з охорони навколишнього середовища займає майже останнє місце серед інших напрямів витрат. При цьому питома вага витрат на охорону довкілля приблизно у шість разів менша, ніж частка надходжень в бюджет за користування природними ресурсами.

Кожне гірничо-видобувне підприємство в тій чи іншій формі здійснює певні природоохоронні заходи, проте цього недостатньо. Ці та інші заходи повинні бути органічною складовою стратегічних комплексних національних, регіональних і місцевих програм з покращення стану довкілля, а не тільки окремих суб'єктів господарювання, насамперед, підприємств гірничодобувної промисловості. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Timoshenko V.** Tuhon-Baranovsky M. I. and Western European Economic Thought. The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. A. т. 3, ч. 9 / V. Timoshenko. – New-York, 1954. – P. 803 – 823.

2. **Кучеров К. І** Сучасні проблеми екологічної безпеки функціонування гірничо-збагачувальних комбінатів та їх впливу на оточуюче природне середовище / К. І. Куче-

ров, Н. Б. Овчиннікова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2009. – № 849. Сер.: Екологія. – С. 90 – 96.

3. **Тимошенко Л. В.** Економічні аспекти оцінки ефективності природоохоронних заходів при розробці залізрудних родовищ / Л. В. Тимошенко : Монографія за заг. ред. О. В. Мартякової «Механізми управління розвитком соціально-економічних систем». – Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2010. – С. 572 – 581.

4. **Купалова Г. І.** Формування ефективної системи екологічного менеджменту та аудиту / Г. І. Купалова // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 1 (11). – С.48 – 53.

5. Веб-сайт Державної казначейської служби України // <http://treasury.gov.ua/>

6. **Певзнер М. Е.** Екологія горного виробництва / М. Е. Певзнер, В. П. Костовецький. – М. : Недра, 1990. – 235 с.

7. **Четвериков М.** Чисте повітря / М. Четвериков // «Дзеркало тижня» № 40, 09 жовтня 2004.

Науковий керівник – завідувач українсько-німецької кафедри екологічного менеджменту та підприємництва Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д-р екон. наук, проф. **Г. І. Купалова**